

ЛЕКСИКОГРАФСКО ПРЕДСТАВЯНЕ НА СЪСТАВНИТЕ НАЗВАНИЯ ОТ ОБРЕДНАТА КУЛИНАРНА ЛЕКСИКА В БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ¹

Изучаването на обредната народна терминология към която принадлежи и обредната кулинарна лексика (всички названия на обредни храни и напитки и на кулинарни процеси и технологии) може да бъде ефективно само ако тази терминология се изучава не изолирано, а системно в контекста на обредите.

Проучването на народните термини едновременно от езикова и културологична гледна точка според С. М. Толстая, дава възможност термините да бъдат вписани в семантиката на народните обреди и вярвания, свързани с други елементи на културата – акционални, предметни, персонажни, локални, времеви и пр. възможни кодове, но всички в еднаква степен обединени от културната семантика [15, с. 216].

Названия от обредната кулинарна лексика на българските диалекти са публикувани в издадените самостоятелно или в диалектоложки поредици [4, 16] диалектни речници на отделните български говори. Значителна част от тази лексика е представена в „Речникъ на българский языкъ“ на Н. Геров [6], в „Идеографски диалектен речник на българския език“ [7] и в етнолингвистични речници [2, 10], както и на случаен принцип във всякакви други тълковни по тип многотомни и еднотомни речници [3, 13].

Все още обаче не е издаден един цялостен речник на българската диалектна кулинарна лексика. През 2019 г. започна работа по съставянето на такъв речник в Секцията за българска диалектология и лингвистична география (СБДЛГ) на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ на БАН в рамките на проекта „Български диалектен кулинарен речник“ (БДКР). Изработването на кулинарен речник е свързано с една от основните задачи на СБДЛГ – изработване на „Български диалектен речник“ [14, с. 345-349].

По своя замисъл БДКР ще представлява **тематичен речник**, в който ще бъде включена лексика от областта на традиционната българска кулинария. Според методологическите принципи за съставяне на БДР, голяма част от които се отнасят и за БДКР, речникът ще е с **диференциален характер**, като диференциалността му ще бъде относителна (т.е. речникът няма да съдържа само непознати на книжовния език думи, а също и лексеми, чиито форми и значения се различават от общопознатите), той ще включва цялото лексикално богатство от българската езикова територия, събрано от печатни и архивни източници и от теренни проучвания в периода от края на XIX до края на XX в., както и в началото на XXI в. [9, с. 7–15].

Един от основните въпроси при съставянето на речник е как да бъдат представени съставните названия в него т.е. дали те да се представят в отделна речникова статия или в речниковата статия на друга заглавна дума.

В този доклад ще бъдат разгледани начините на лексикографско представяне на съставните названия от българската обредна кулинарна лексика в различни по тип български речници, като се потърсят алтернативи за тяхното по-добро описание и представяне в новия БДКР.

I. Лексикографско представяне на съставните названия в речници от тълковен тип

Тъй като тълковните речници описват думи, а не понятия, те съдържат еднословни названия, а многословните названия се описват към

¹ Изследването е осъществено по проект на ФНИ: „Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия“ (№ ДН КП-06-Н 30/7).

една от думите, влизащи в състава им. В българските речници от тълковен тип такива съставни названия (устойчиви съчетания) като: **б`огова п`ита, богор`одичен кол`ак, вел`икденска п`ита, сватб`арски фас`ул, `овча кош`ара, колед`арски крав`ай** и др. се представят като фразеологични съчетания (в най-общ смисъл) в речниковите статии на една от думите, влизащи в състава им. Тези съставни названия се отделят със специален знак (◊, • и др.) от общото съдържание в речниковата статия, въпреки че не всички те принадлежат към същинските фразеологизми [12, с. 25].

1. В „Речник на българския език“ названието **к`умови кол`аци** се тълкува в речниковата статия на прил. **к`умов**:

к`умов, -а, -о, *мн.* -и, *прил.* 1. Който принадлежи на кум, който е на кум; кумовски, кумски. 2..., 3...; ◊ **Кумова вечер**. *Диал...* **К`умови кол`аци (крав`ай, хлябове)**. *Диал.* Особен вид ритуални сватбени краваи или хлябове, украсени отгоре с тестени фигурки на животни, растения, звезди, плетеници, геометрични фигури и др. [13].

Съставното название **богор`одична п`ита** е представено в същия речник като производно от прил. **богор`одичен** заедно с други свои хетероними – **богор`одичен хляб** и **богор`одична т`урта**, които също са съставни названия. Значението на тези съставни названия се тълкува чрез препратки към речниковите статии на техните еднословни хетероними:

богор`одичен, -чна, -чно, *мн.* -чни, *прил.* 1. Който е на Богородица или се отнася до Богородица. *Богородична икона*. 2..., 3..., ◊....

> **Богор`одичен пояс**. *Диал.* Небесната дъга. **Богор`одичен хляб; богор`одична п`ита; богор`одична т`урта**. *Диал.* Богородичник, богородник [13].

2. Съставните названия в речника на народните говори на Найден Геров са представени в речниковата статия на опорното родовото название:

кол`ак с. м. 1. Колач. **К`умови кол`аци** – кумови хлябове, колаци, които се месят за сватба. – *И на трън колак* – има голямо изобилие, рожба..., 2... [6, с. 386]

п`ита с. ж. 1. Кръгъл хляб, който обикновено се меси; пещник, квасник, самун; *колоб, коровай, булка* [рус. – б.м.]. *Изяда цяла пита*. 2. Пресен хляб; пресник, погача, турта. 3. Кравай; *коровай, коврыга* [рус. – б.м.]. 4....5.... – **Ц`арска п`ита** – месена с яйца и масло и подсладена с мед или шекер пита, която се раздава някъде преди Васильовден... [6, с. 34].

II. Лексикографско представяне на съставните названия в диалектни речници

В диалектните речници тези названия се описват в речниковата статия на едната от съставлящите ги думи.

1. В речника на село Зарово, Солунско, който по своя характер е диалектен диференциален речник, названието **свадб`арцк`ий фъс`ул'** се тълкува в речниковата статия на същ. **фъс`ул'**:

фъс`ул' м. 1. Сух боб, стар фасул. *В`ар`ъ фъс`ул' със слън`инкь. Зъ йъд`еми фъс`ул' и п`екънъ пип`еркь....* ◊ **Свадб`арцк`ий фъс`ул'** – сватбено ястие – боб с месо. [5, с. 411].

2. В друг диалектен речник – речника на село Еркеч, Поморийско, названието **к`оладен крав`ай** е представено в речниковата статия на прил. **к`оладен**:

к`оладен прил. Който се отнася до Коледа. • **К`оладен крав`ай** – специален кравай, украсен с пуканки, който се подарява на момчето от любимата му мома. *К`оладен крав`ай`има за м`омака*. [8, с. 150].

Причината за тълкуването на значенията на съставните названия или при единия, или при другия компонент, е наличието на някакъв общ семантичен признак (СП) между еднословните компоненти на съставното

название и самото съставно название (*к`оладен крав`ай* – СП ‘Който се отнася до Коледа’; *сватб`арцк`ий ф`ьс`ул* – СП ‘Ястие с фасул’).

При представянето на празнично-обредната кулинарна лексика трябва обаче да се отчита и факта, че голяма част от нея е мотивирана от названията на християнските празници или семейните обреди. Затова в тези случаи по-удачно е съставните названия да бъдат представени в речниковата статия на атрибутивния компонент на названието, а не в речниковата статия на субстантивния компонент, тъй като семантичната връзка с този компонент е по-ясно изразена.

При съставните названия не от обредната, а от всекидневната българска кулинарна лексика, ясно изпъква семантичната връзка с родовия субстантивен компонент (*р`ъжен л`яп*, *агнешко мес`о*, *орехово м`асло*, *с`ини дом`ати*, *к`исело мл`яко*). Затова те могат да бъдат тълкувани в речниковата статия на субстантивния компонент, изразен с родово название (*л`яп*, *мес`о*, *м`асло*, *дом`ати*, *мл`яко*).

Има случаи, когато основното значение на съставното название не може да се разбере от значенията на нито един от изграждащите го компоненти (*говèжда кошàра* ‘кръгъл хляб за Бъдни вечер с пласична украса, символизираща кошарата с домашните животни в нея’ – Северозападна България [11]). В тези случаи, съставните названия могат да се представят в самостоятелна речникова статия и да се дадат само като препратка в една от речниковите статии на компонентите, влизащи в състава им [1].

III. Лексикографско представяне на съставните названия в етнолингвистични речници

В „Тематичен речник на термините на народния календар“ съставните названия са представени в самостоятелни речникови статии, включени в отделни рубрики на народния календарно-празничен цикъл. Обредната храна е включена в рубриката „Обреден предмет“:

в`ит-прев`ит крав`ай Обредно хлебче с отвор по средата, което се раздава на коледарите. [10, с. 65].

В „Речник на народната духовна култура на българина“, който е с хибриден характер (диалектен, тълковно-енциклопедичен, етнолингвистичен) съставните названия (вкл. и тези от обредната кулинарна лексика) са представени в отделни речникови статии с тяхното диалектно разпространение:

гр`абена п`ита Сватбена обредна пита, която се разчупва в неделя и се носи от момини в момкови обикн. за здраве. Калапот, Благоевградско [2, с. 81].

вт`ора п`ита Обреден хляб, който се приготвя няколко дена след раждане и се раздава на съседите (Архив на Ст. Романски) [2, с. 64].

Изборът дали съставните названия да бъдат представени при единия или другия от съставните си компоненти, или в самостоятелна речникова статия, много зависи от тематичната група лексика, към която те принадлежат.

Голяма част от обредната кулинарна лексика на диалектите тясно е свързана с народните празници и обреди, от които самата тя е мотивирана. В такива случаи по-добре би било съставните названия да бъдат представени при онзи компонент, който семантично по-силно е свързан с мотивационния признак (най-често това е атрибутивният компонент).

Съставните названия от всекидневната българска кулинарна лексика могат да бъдат представени и към субстантивния родов компонент, тъй като при тях по-ясно изпъква семантичната им връзка със субстантивния компонент.

И накрая, лексикографското представяне на съставните названия в самостоятелни речникови статии в речници от тълковен тип е напълно

допустимо и дори по-практично за ползване. Въпреки че принципите за разграничаване на енциклопедичния тип речник от тълковния тип речник изглеждат ясни, както пише проф. Ив. Касабов в предговора на „Универсален енциклопедичен речник“, на практика рядко може да се срещне лингвистичен речник от „чист“ тип, както и „чиста“ енциклопедия [17, с. IV-V].

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврамова, Цв. „Райската ябълка“ – този костелив орех, или за представянето на съставните названия в тълковен речник (в съпоставителен план).
2. Барболова, З., М. Китанова, П., Легурска, Н., Павлова, М., Симеонова. Речник на народната духовна култура на българите. – София: „Наука и изкуство“, 2018.
3. БЕР. Български етимологичен речник Т. I.–VII. – София: Изд. на БАН, 1971–2012 (продължаващо издание).
4. Българска диалектология. Проучвания и материали. Т. 1–10. – София, 1962-1981.
5. Вачева-Хотева, М., Сл. Керемидчиева. Говорът на село Зарово, Солунско. – София: Изд. Мултипринт, 2000.
6. Геров, Н. Речникът на българският език, Част 1-6. Изд. „Български писател“. – София, 1975-1978.
7. ИРБЕ. Идеографски диалектен речник на българския език. Т. I. А – Д. – София: Изд. „Български бестселър – Национален музей на българската книга и полиграфия“, 2012.
8. Керемидчиева, С., Кочева, А., Василева, Л., Първанов, К., Сертова, З., Гаравалова, И., Чернева, Р. Еркеч – паметта на езика. – София: Мултипринт, 2012.
9. Керемидчиева, Сл. Методологически принципи за съставяне на Българския диалектен речник. – В: Бълг. език, кн. 3. – София, 2012.
10. Легурска, П., Китанова, М. Тематичен речник на термините на народния календар. – София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2008.
11. Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. – София: Изд. БАН., 1994.
12. Ничева К. Българска фразеология. – София, 1987.
13. РБЕ: Речник на българския език. Т. 1 – 15. София: Изд. на БАН, 1977 – 2015 (продължаващо издание). <http://ibl.bas.bg/rbe/>
14. Стойков, Ст. Диалектна лексикология и лексикография. – В: Избрани езиковедски трудове. Лингвистично наследство. – София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2008.
15. Толстая, С. М. Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры. – В: Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней духовной культуры: источники и методы. – Москва, 1989.
16. Трудове по българска диалектология. Кн. 1–13. – София, 1965–2002.
17. УЕР. Универсален енциклопедичен речник. (Ив. Касабов, Кр. Симеонов). Т. 1. – София, 1999, Т. 2. София, 2003.